

праця. – С.21; ¹⁹Громадський вісник. – Львів, 1923; ²⁰Там само; ²¹Кузня освіти. – К., 1929; ²²Геть неписьменність. – К., 1924–1929; ²³Геть неписьменність. – К., 1924; ²⁴Геть неписьменність. – К., 1929; ²⁵Вісті ВУЦВК. – Харків, 1930; ²⁶За культурну революцію. – Харків, 1930; ²⁷Геть неписьменність. – К., 1930.

С.А. Торба, асп.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ "ЛЮБОВ" У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦЯ XVI – XVII СТ.

Досліджено вербалізацію емоційного концепту "любов" у староукраїнській літературній мові кінця XVI – XVII ст., простежено динаміку його розвитку порівняно з попереднім періодом XI – XIV, з'ясовано особливості мовної картини світу українця кінця XVI – XVII ст.

The article focuses on the analysis of Ukrainian peculiarities of lexical means which serve to verbalize the emotional concept "love" in the Ukrainian language of XVI – XVII centuries. Evolution of this fragment of language world model is represented through research of changes in word meaning.

За сучасного діалогу культур особливої актуальності набувають слова В. фон Гумбольдта про те, що з кожною новою мовою людина вступає в нову систему думок і почуттів¹. Мова ж, за його визначенням, є духом кожної нації², тому в ній відображаються всі зміни в культурі, свідомості етносу й особистості. Тобто для того, щоб виявити динаміку розвитку свідомості (як колективної, так й індивідуальної), необхідно з'ясувати динаміку мовного розвитку.

Саме цим і зумовлена актуальність пропонованої статті, присвяченої вербалізації емоційного концепту "любов" у мовній картині світу українця кінця XVI – XVII ст.

Об'єктом нашого дослідження стала лексика на позначення поняття "любов" в українській мові різних періодів, а предметом – семантична специфіка такої лексики (іменників і дієслів) у староукраїнській літературній мові кінця XVI – першої половини XVII ст. у проекції на відповідну лексику києворуської мови XI – XIV ст.

Матеріал дослідження – зафіксовані у "Словнику української мови XVI – I половини XVII ст.", "Етимологічному словнику української мови", "Словаре древнерусского языка XI – XIV вв.", та словнику

"Материалы для словаря древнерусского языка" І.І.Срезневського слова, що репрезентували концепт "любов" у різні періоди.

Однією з властивостей людської думки є прагнення визначити основні складники світу, тому погляд науковців звертається до концептів. Концепт – важливий елемент свідомості особистості, саме в ньому відображаються відомості про навколишню дійсність, цінності нації, досвід поколінь; це наявна в психіці ментальна структура³. Т.О.Попова стверджує, що концепт – це осмислений образ дійсності у свідомості людини, який має ім'я і базується на певних культурно зумовлених уявленнях людини про саму дійсність⁴, тобто він не безпосередньо виникає зі значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим та народним досвідом людини. Кожен концепт може бути по-різному розшифрований залежно від контексту та культурного досвіду, культурної індивідуальності концептоносія⁵. Тобто концепт є фрагментом цілісної картини світу людини, і, відповідно, картина світу усвідомлюється як система концептів.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень картина світу визначається як образ, відбитий у свідомості людини, вторинне існування об'єктивного світу, закріплене і матеріалізоване у своєрідній матеріальній формі – мові⁶. Є традиція розрізняти мовну та концептуальну картину світу: головним змістовим елементом мовної моделі світу повинно бути визнане семантичне поле, а константи свідомості окреслять межі концептуальної картини світу⁷.

З часу перших тлумачень поняття "мовна картина світу" В. фон Гумбольдтом його досліджували багато вчених (О.О.Потебня, Б.О.Серебрянников, А.Д.Шмельов, А.Вежбицька, Ю.Д.Апресян, І.О.Голубовська, Т.О.Попова, Д.С.Лихачов та ін.). Було застосовано різні методи дослідження мовної картини світу та концептів.

Так, Ю.С.Степанов для повного опису концептів вдавався до етимологічного аналізу слів, досліджував генетичну послідовність, варіативність змісту залежно від загальнокультурного контексту. А. Вежбицька описувала концепти, зокрема емоції, через прототипні ситуації, в яких вони виникають. Пізніше Ю.Д.Апресян висунув свій метод: опис концептів, на прикладі емоцій, за допомогою аналізу мотивуючих образів, метафоричних конструкцій⁸.

Загалом, сучасній лінгвістиці, окрім зазначених, відомо багато підходів до опису концептів, які базуються на різних принципах і

пропонують різні рівні інтерпретації. Кожен із них може стосуватися етології – лінгвістики емоцій.

Цей термін уперше вжив В.І.Шаховський, досліджуючи емотиви. Він стверджував, що "з одного боку, людина та її емоції – частина об'єктивної дійсності, об'єкти, які відображаються в реальній картині світу: людина – активний суб'єкт-відображувач, мова – засіб відображення, емоції – форма відображення об'єктивної дійсності"⁹. Тобто емоції людини є об'єктом вираження, окрім того, за їх допомогою виражаються інші об'єкти і незаперечним є зв'язок дій людини з емоціями. Прикладом можуть бути концепти етичної сфери, у яких додатковим нашаруванням на основне значення виступає оцінка збоку, тобто "емоції суспільства". Очевидно, схожі роздуми наштовхнули В.І. Шаховського на думку, що "визнання емоційних концептів є значним проривом у науковому знанні, яке довго наполягало на винятковості особистості, нейтральності та наднаціональності поняття як форми мислення". Учений стверджує, що кожную емоцію можна подати у вигляді вербального сценарію, і об'єднує емотиви (предмет відображення) з назвами емоцій (форма відображення): "Зарховувати назви емоцій та іншу нейтральну лексику до емотивів буде прикладом змішування семантики та функцій, котрі не обов'язково збігаються в слові, кожен емотив – не тільки символ якоїсь емоції, але й виразник, тобто значення назви неадекватне самій емоції"¹⁰.

Таку думку підтримує і Л.Г.Бабенко, розкриваючи зміст понять "емотиви-номінативи" (назви емоцій) та "емотиви-експресиви" (емотивна лексика), оскільки ці дві групи слів виражають внутрішні переживання мовця і різняться тільки наявністю/відсутністю реального денотата¹¹.

Вербально емоції можуть бути виражені різними типами предикатів: іменниками, дієсловами, прикметниками. Для їх детальнішого аналізу емоційного концепту з'ясовують суб'єкт, об'єкт і причину емоції, що часто відображено у внутрішній формі слова. Особливо це помітно в дослідженні мови в діахронії.

Сучасні лінгвістичні праці лише частково торкаються вивчення назв емоцій і почуттів у сучасних мовах. Вони присвячені вивченню концептів (А.Вежицька, Т.В.Радзівська, І.О.Голубовська), функціонального наповнення окремих структур із такими назвами (Ю.Д.А-

пресян, Н.Д.Арутюнова), аналізу лексики в історичному аспекті (Л.М. Полюга, Т.О.Черниш, В.В.Грецука). Внутрішню форму слова, походження і функціонування назв емоцій та почуттів проаналізовано в працях П.О.Селігея і Т.І.Вендіної. Останнім часом увагу дослідників привертають засоби реалізації емоцій: на матеріалі сучасної англійської мови О.О.Борисов вивчав концепт "страх", застосовуючи антропоцентричний підхід, Г.А.Огаркова – концепт "кохання", але в когнітивному та дискурсивному аспектах, історичну динаміку такої лексики в англійському дискурсі дослідила Т.О. Биценко. Були також праці, присвячені вербалізації емоцій у французькій (З.Ф. Піскозуб) та польській (І.А. Аскерова) мовах. Вивченню концептів і вербалізації емоцій у російській мові присвячено значну кількість праць: Ю.Д. Апресяна, Ю.С. Степанова, А. Вежбицької, В.І. Шаховського, Н.Д. Арутюнової, Л.Г. Бабенко та інших.

Концепт "любов" на матеріалі сучасної англійської мови досліджували Г.А.Огаркова (Україна), Б.Лонерган (Канада), сучасної російської – Ю.С.Степанов, частково Ю.С.Апресян та ін.

Ю.С.Степанов визначив цей концепт російської мови так: "Внутрішня, мовна, форма концепту "любов" складається із трьох компонентів:

- 1) "взаємна схожість" двох людей;
- 2) установа чи викликання такої схожості;
- 3) реалізація цієї дії чи, швидше, циклу дій за "круговою моделлю", в якій "адресатом" і "адресантом" поперемінно є обидва учасники, до того ж спочатку, очевидно, "адресантом" чи "джерелом" всього циклу дій виявляється неактивний агент, який потім, у середині циклу, буде "об'єктом" любові¹².

Автор доходить висновку, що в російській культурі концепт "любові" не розвинутий або не обговорюється.

Описане почуття – одне з основних у житті людини, воно широко досліджене у психології та відображене в мові, культурі, є однією з основних моральних цінностей кожної нації. Походить це слово від псл. **ljubiti* "мати схильність; відчувати симпатію до когось; бажати", пов'язане з **ljubъ* "милий, приємний, коханий" (порівняти з ч. *libiti* "цілувати"); – споріднене з гот. *liufs*, днвн. *liob*; іє. **leubh-* "любити, кохати, бажати", що лежить в основі дінд. *lûbhÿati* "жадає", *lobhâÿati* "збуджує бажання" (ЕСУМ, III, 320). Інше слово, "кохання", в українській мові виражає схожу семантику, але має інше походження: очевидно, пов'язане з іє. **kos-/kes-* "чесати, скребити", не виключений вплив п. *kochać* на значення укр. "кохати" (ЕСУМ, I, 63). Незважаючи

на її давнє походження, в словниках мови XI–XIV ст. така лексема не зафіксована. Поясненням може бути специфіка текстів киеворуського періоду, які стали основою словників. Оскільки це були пам'ятки конфесійного призначення, то й погляди на світ, система цінностей, відображені в них, репрезентують християнську мораль, у якій засуджувалося "земне кохання" між чоловіком і жінкою. У XVI – XVII ст. слова з коренем *-кох-* вживалися, але їх семантика була подібною до традиційного тлумачення любові.

Поширене нині розуміння слова "любов" значною мірою зумовлене християнською ідеологією, за якою таке почуття було найвищою чеснотою. У розумінні особистості XI – XIV ст. це був атрибут Бога, але водночас таке поняття було багатозначним. Розрізняли божественну любов (до Бога, за його канонами) та земну (до ближнього, пов'язану із земними почуттями). Любов до Бога була справжньою, високою, тому назви таких емоцій вживалися частіше й мали більше варіантів: *ЛЮБЪВЬ* (СДЯ, II, 87–90), *БЛАГОЛЮБИК* (СДЯ, I, 189), *БРАТОЛЮБИК* (СДЯ, I, 309), *БОГОЛЮБИК* (СДЯ, I, 259), *ВЪЗЛЮБЛЕННИК* (СДЯ, II, 82; ССМ, 140), *ЛЮБЫ* (СДЯ, IV, 479; ССМ, 317), *ЛЮБЛЕННИК* (СДЯ, II, 83; ССМ, 316). Земна любов також "облагороджується" під впливом першої групи, проте все ж у семантиці слів на її позначення є семи соціальних зв'язків і тілесних стосунків: *ЛЮБВА* (Ср, II, 81), *ЛАСКА* (СДЯ, IV, 389; ЕСУМ, III, 197), *ВАБЛНИК* (Ср, I, 223). Більшість із цих лексем вживалися з присвійними прикметниками (твій, мій, свій, Божий), проте "*ЛАСКА*" і "*ЛЮБЫ*" виступали у ширших контекстах: *ЛАСКА* часто є способом реалізації певних дій (*БРАННТИ ЛАСКОЮ*, *КАЗАТИ ЛАСКОЮ*), а разом з *ЛЮБЫ* інколи використовується прикметник *ДОЛЖНАЯ* щодо стосунків чоловіка і дружини, що свідчить про законодавчо чи морально зафіксовану потребу в коханні між подружжями. У текстах зафіксовано значну кількість складних слів із компонентом *ЛЮБО-* (*ЛЮБОБЛОУДЬНЬ*, *ЛЮБОВЛАСТНИК*, *ЛЮБОГЛАСЬНЬ*, *ЛЮБОДАРЬНИКЪ*, *ЛЮБОДЪБИСТВИК*, *ЛЮБОМОУДРИК* та ін.). Їх семантика поєднувала суб'єкт і об'єкт почуття, дії.

Із плином часу засвідчена раніше "опозиційність значення" послаблюється, хоча в XVI – XVII ст. любов теж є основною характеристикою Бога і вірних йому прочан (*БРАТОЛЮБСТВО* (сум 16-17, iii, 62), *БРАТОЛЮБИЄ* (сум 16-17, iii, 61), *БОГОЛЮБИЄ* (сум 16-17, ii, 141), *ДЕРЗОСТЬ* (СУМ 16-17, VII, 248)). Лінія земної любові також розвивається, проте семантика лексем на її позначення розширюється і вживається зі значенням "кохання" та "вподобання" (*ЗАКОХАНАСА* (сум 16-17,

х, 70)), що пізніше утвердилися і в сучасній мові. вплив старослов'янської мови, що проявився в композитах типу *братолюбовство* (СУМ 16-17, III, 62), *братолюбие* (СУМ 16-17, III, 61), *боголюбие* (СУМ 16-17, II, 141), дозволив мовцям поєднати в одному слові назву самого почуття та об'єкт, якого воно стосувалося.

Іменники на позначення цієї емоції, як і раніше, часто фіксуються із присвійними прикметниками. Поєднання з дієсловами розкриває особливості розуміння людиною XVI – XVII ст. любові: *братолюбием* можна було *угодити*, *братолюбством* *молитися*, а *дерзость* *имати*. Тобто інколи любов уявлялася матеріальним предметом, який можна було мати або за його допомогою догодити, а інколи – способом дії.

Якщо звертатися до аналізу дієслів, то важливо звернути увагу на слова *взлюбити* (СУМ 16-17, IV, 23) та *возлюбити* (СУМ 16-17, IV, 178). Перше є суто українською лексемою і засвідчує лише одне значення – полюбити щось, часто вживається як негативно марковане. Інше – старослов'янізм – має більше значень, частина яких передбачає Бога як суб'єкта чи об'єкта почуття. Коли слово вживалося з такою семантикою, контекстуальне значення засудження не виникало; якщо ж слово мало значення "полюбити щось, побажати, відчутти прихильність", то часто слова були негативно марковані. Старослов'янізми *благоволити* (СУМ 16-17, II, 93), *благоугодно* (СУМ 16-17, II, 121) своєю формою вказували на "благословення" Бога, тому вживалися лише у позитивних контекстах.

Цікавим видається розвиток значення іменника *возлюбленный* (СУМ 16-17, IV, 179-180). У києворуській мові слово *вЪЗЛЮБЛЕНЫИ* (СДЯ, II, 82) було дієприкметником і означало віддієслівну ознаку "такий, до якого відчують сильну прихильність та любов (у її "божественному" значенні)". Іменник, що теж був утворений від дієслова *вЪЗЛЮБИТИ* (СДЯ, II, 82), *вЪЗЛЮБЛЕННИКЪ* (СДЯ, II, 82) мав би вживатися на позначення об'єкта любові, але означав "обранця (у широкому значенні цього слова)". Очевидно, саме тому вже до XVI – XVII ст. дієприкметник субстантивувався та почав використовуватися як назва титулу чи шановане звертання, що зафіксовано й історичними словниками.

Тобто розвиток соціальних відносин, вплив культури Відродження, яка домінувала тоді в Європі, вплинули на розуміння любові мовцями тієї епохи.

Отже, дослідження емоційного концепту "любов" дозволяє зробити висновки про те, що його розвиток відбувався під впливом домінуючих на певний час ідей. Саме для цього концепту характерний поділ усіх слів, що його репрезентують, на групи за критерієм об'єкта і суб'єкта почуття. Відповідно до цього слова засвідчували семи засу-

дження (щодо людини) чи схвалення (щодо Бога). З часом така диференціація послабилась: найсильніший її вияв – у XI – XIV ст., найслабший – у XX внаслідок впливу суспільства та системи традиційних моральних цінностей. Більшість лексем на позначення кохання сформувалися в українській мові XVI – XVII століть, любові – у киеворуській XI – XIV. Тема видається перспективною для подальшого дослідження, оскільки ще не вивчено зв'язків цього концепту з іншими концептами, зокрема радості, ненависті, прихильності, та структури всієї системи концептів у мові того періоду.

¹Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 2000. – С. 234; ²Там само. – С. 68; ³Компанцева Л.Ф. Концепт и концептуальный анализ: аналитическая палитра // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. Вип. 6. Серія "Філологічні науки": Зб. наук праць [Концептологія: світ – мова – особистість] / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – С. 68–98; ⁴Попова Т.О. Психосемантика універсальних етичних концептів в етномовній картині світу: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – С. 6; ⁵Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН: Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9; ⁶Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Отв. ред. А.М. Шахнарович. – М., 1991 – С. 15; ⁷Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987; ⁸Гдовська Барбара. Понятие эмоционального концепта // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. Вип. 6. Серія "Філологічні науки": Зб. наук праць [Концептологія: світ – мова – особистість] / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – С. 264–271; ⁹Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1987. – С. 7–8; ¹⁰Там само. – С. 96; ¹¹Бабенко Л.Г. Эмотивная лексика в структуре предложения // Классы слов в синтаксическом аспекте. – Свердловск, 1988. – С.145–155; ¹²Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. –3-е изд., испр. и доп. – М., 2004. – С. 423.

Умовні позначення назв джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови у 7 т. – К., 1982–2003. – Т. 1–4.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. / АН СССР, Ин-т русского языка; Гл. ред. Р.И. Аванесов. – М., 1988–1991. – Т. 1–4.

Ср – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – М., 1958. – Т. 1, 2.

ССМ – Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Р.М. Цейтлин. – 2-е изд., стереот. – М., 1999.

СУМ 16–17 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Ред.: Д. Гринчишин та ін. – Л., 1994–2004. – Т. 1–11.